

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ФАХОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

TO THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF MILITARY OFFICERS

Стаття присвячена проблемі визначення поняття фахова компетентність військовослужбовців, зокрема сержантському складу сухопутних військ Збройних сил України. Увага до проблеми зумовлена сучасними значними трансформаціями, які зумовлені переходом на стандарти НАТО. Сьогодні сержантський склад Збройних сил України виступає їх підґрунтям і потребує пильної уваги й спеціальних і додаткових засобів не тільки для формування такої компетентності під час здобуття військової освіти й підвищення кваліфікації, а й її розвитку у процесі безпосередньо фахової діяльності. Така недостатність уваги до висвітлення проблеми розвитку фахової компетентності у професійній діяльності військовослужбовців, на думку дослідниці, пов'язана з її специфікою і складністю їхньої професійної діяльності, та зі складністю самого поняття розвитку фахової компетентності у професійній діяльності.

Авторка спираючись на наукові дослідження, присвячені проблемі визначення поняття «компетентність», «професійна компетентність», «фахова компетентність» у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі та законодавчих і нормативно-правових документах, а також з урахуванням сучасних наукових підходів до сутнісних ознак поняття «фахова компетентність» розглядає досліджуване поняття як комплекс знань і вмінь, які визначають успішність професійної діяльності фахівця; сукупність професійних знань і професійно значущих особистісних якостей спеціаліста; прояв єдності його професійної та загальної культури; інтегративну властивість фахівця, що визначає його здатність ефективно реалізувати власну професійну діяльність. Визначає, що фахова компетентність – це база характеристика діяльності спеціаліста, яка містить у собі і змістовий (знання), і процесуальний (уміння) компоненти та має головні суттєві ознаки, а саме: мобільність знань, гнучкість методів професійної діяльності і критичність мислення. Крім того, вона має бути узгоджена із ціннісно-смісловими характеристиками фахівця, мати практичну спрямованість. Також компетентність сприяє розвитку й оволодінню зрілих поглядів, мотивів, цінностей, направленості індивіда, який прагне реалізуватися у своїй професійній діяльності, проявляючи творчий потенціал, власні здібності, стати лідером для своїх колег.

Ключові слова: компетентність, фахова компетентність, військовослужбовці, сержантський склад, Збройні сили України.

The article is devoted to the problem of defining the concept of professional competence of military personnel, in particular, the non-commissioned officers of the ground forces of the Armed Forces of Ukraine. Attention to the problem is due to modern significant transformations, which are caused by the transition to NATO standards. Today, the sergeant corps of the Armed Forces of Ukraine acts as their basis and requires close attention and special and additional means not only for the formation of such competence during the acquisition of military education and advanced training, but also for its development in the process of direct professional activity. According to the researcher, this lack of attention to highlighting the problem of professional competence development in the professional activity of military personnel is related to the specificity and complexity of their professional activity, and to the complexity of the very concept of professional competence development in professional activity.

The author relies on scientific research devoted to the problem of defining the concepts of "competence", "professional competence", "professional competence" in domestic and foreign scientific literature and legislative and regulatory documents, as well as taking into account modern scientific approaches to the essential features of the concept of "professional competence" considers the studied concept as a set of knowledge and skills that determine the success of a specialist's professional activity; a set of professional knowledge and professionally significant personal qualities of a specialist; manifestation of the unity of his professional and general culture; integrative property of a specialist, which determines his ability to effectively implement his own professional activity. Determines that professional competence is a basic characteristic of a specialist's activity, which includes both substantive (knowledge) and procedural (skill) components and has the main essential features, namely: mobility of knowledge, flexibility of methods of professional activity and critical thinking. In addition, it should be consistent with the value-meaning characteristics of the specialist, have a practical orientation. Also, competence contributes to the development and mastery of mature views, motives, values, orientation of an individual who seeks to realize himself in his professional activity, showing his creative potential, his own abilities, to become a leader for his colleagues.

Key words: competence, professional competence, servicemen, non-commissioned officers, Armed Forces of Ukraine.

УДК 378.013
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/73.44>

Шпілева В.О.,
аспірантка кафедри професійної освіти,
ресторанного і туристичного бізнесу
Державного закладу «Луганський
національний університет імені Тараса
Шевченка» (Полтава, Україна)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Збройні сили України (далі ЗСУ) на сучасному етап зазнають значних трансформацій, які орієнтовані на перехід на стандарти НАТО. У зв'язку з цим постає питання нової системи підготовки й перепідготовки військових. Динаміка цих змін сприяє підвищенню рівня фахової компетентності

наших військових, а це, у свою чергу, об'єктивно вимагає додаткових заходів не тільки для формування такої компетентності під час здобуття військової освіти чи підвищення кваліфікації, але й подальшого її розвитку у професійній діяльності, що стає гарантом професіоналізму сержантського складу сухопутних військ (далі СВ) ЗСУ.

За останні майже десять років сержантський склад набув нового значення в лавах ЗСУ, бо з початком війни з росією в 2014 р. зарекомендував себе як їх фундамент. І сьогодні, в умовах повномасштабної війни, попитом користуються військові спеціалісти, які здатні виконувати численну кількість різних завдань, нестандартно мислити, бути водночас керівником, наставником і другом.

Основні положення Концепції Розвитку професійного сержантського корпусу Збройних Сил України [15] відображають необхідність забезпечення фахово компетентних професіоналів для сучасної української армії. У зв'язку з цим одним з провідних завдань для фахівців педагогічної і військової галузі є саме розробка можливостей формування й розвитку фахової компетентності сержантського складу ЗСУ не тільки під час навчання, а у професійній діяльності. Цю компетентність як новий якісний стан фахівця можна віднести до числа стратегічних цінностей, що сприяють посиленню ЗСУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє зробити висновок, що сутність і структура поняття фахової компетентності у процесі здобуття освіти різних рівнів розроблено більш докладно й ґрунтовно, ніж процес розвитку такої компетентності у професійній діяльності. На нашу думку, це пов'язано, по-перше, зі специфікою і складністю діяльності військовослужбовців, де організація розвитку фахової компетентності у процесі професійної діяльності вимагає складних організаційних рішень і пошуку нових підходів і методів організації такої роботи; по-друге, зі складністю самого поняття «розвиток фахової компетентності у професійній діяльності», яке є предметом нашого ґрунтового дослідження.

Сьогодні фахова компетентність військовослужбовців ЗСУ постає буквально фактором виживання нашої нації. Першим завданням у світлі нашого дослідження постає визначення поняття «фахова компетентність»

Нашу позицію будемо розкривати, спираючись на дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких О. Антонова, Н. Бібік, Ф. Вейнерт, Н. Волкова, М. Головань, Дж. Гуді, Ж. Делор, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Дж. Красон, Р. Кеган, К. Климова, Дж. Консанти, Дж. Куллахан, О. Марущак, У. Мозер, Н. Мойсеюк, Т. Оатс, Ж. Перре, О. Пометун, Дж. Равен, Д. Райхен, Л. Салганік, Г. Халлаш В. Ягупов та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Останнім часом у вітчизняній науці спостерігається тенденція до посилення уваги до проблеми розвитку фахової компетентності спеціалістів різних галузей, зокрема й військовослужбовців різних родів військ. Але ці дослідження пов'язано, як правило, з окремими напрямками підготовки військових під час здобуття

фахової передвищої і вищої освіти. Однак, залишається недостатньо розкритим поняття «фахова компетентність військовослужбовців» і її розвиток у процесі несення служби, тобто професійної діяльності.

Мета статті – розкрити зміст і підходи до визначення поняття фахова компетентність військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Поняття «фахова компетентність» виступає синонімічним до поняття «професійна компетентність».

Ключовим складником дефініції «фахова компетентність» є поняття «компетентність», його витоки знаходимо в роботах зарубіжних (Ф. Вейнерт, Дж. Гуді, Ж. Делор, Дж. Красон, Р. Кеган, Дж. Консанти, Дж. Куллахан, У. Мозер, Т. Оатс, Ж. Перре, Дж. Равен, Д. Райхен, Л. Салганік, Г. Халлаш та ін.) і вітчизняних (О. Антонова, М. Головань, Н. Бібік, Н. Волкова, О. Дубасенюк, І. Зязюн, К. Климова, О. Марущак, Н. Мойсеюк, О. Пометун та ін.) дослідників.

Значну увагу проблемі компетентності і її складовим приділяють наші зарубіжні колеги.

Так, в Енциклопедії освіти Н. Бібік зазначає, що у закордонні дослідження потрактовують поняття компетентність через усталені дефініції «здатність до...», «комплекс умінь», «умілість», «готовність до...», «знання в дії», «спроможність», але спільним для всіх є визначення цього поняття як набутої характеристики особистості, що сприяє успішному входженню молоді людини в життя сучасного суспільства [3, с. 408–409].

Глосарій освітнього європейського проєкту «Тьюнінг» визначає «компетентність» як «динамічне поєднання когнітивних та метакогнітивних умінь та навичок, а також етичних цінностей» [7].

Нормативні документи Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performance and Instruction (IBSTPI) під компетентністю розуміють «здатність (спроможність) кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу [22, с. 144].

У програмі «DeSeCo» (Definition and Selection of Competencies – Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади), це поняття розглядається як «здатність успішно задовольняти індивідуальні або соціальні потреби, здійснювати діяльність чи виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на поєднанні взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії» [23, с. 8]

На сьогодні поняття «компетентність» представлено в низці українських нормативно-правових документів: Закон України «Про освіту» визначає

зміст освіти через набуття компетентностей як результатів навчання [12]; ДСТУ ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT) Системи управління якістю розкриває поняття «компетентність» як «здатність застосовувати знання та навички для досягнення запланованих результатів» [10, с. 33].

Українські дослідники також не залишили поза увагою проблему визначення цього поняття й розкривають його наступним чином:

– «інтегроване утворення особистості, що інтегрує в собі знання, уміння, навички, досвід і особистісні властивості, які обумовлюють прагнення, здатність і готовність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають у реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмету і результату діяльності» (М. Головань) [8, с. 29];

– «якість особистості, яка необхідна для якісної продуктивної діяльності в певні сфері» (Н. Мойсеюк) [18, с. 639];

– «гармонійне, інтегроване, системне поєднання знань, умінь і навичок, норм, емоційно-ціннісного ставлення та рефлексії, що складають мінімальну готовність особистості до вирішення практичних завдань (О. Антонова, Л. Маслак) [2, с. 101].

– «інтегрована якість особистості, здатність продуктивно виконувати діяльність у певних соціально-значущих сферах, на основі здобутих знань, умінь, навичок, досвіду, ставлень та цінностей» (О. Марущак) [17];

– «результат набуття компетенцій, особистісної характеристики фахівця» (К. Климова) [14, с. 32].

Як бачимо, представлені дефініції не вступають у протиріччя одна з одною, а лише доповнюють чи уточнюють різні позиції і погляди. На нашу думку, більш повно й узагальнено розкрито поняття «компетентність» Н. Волковою: «компетентність об'єднує пізнавальні ставлення та практичні навички, цінності, емоції, поведінкові компоненти, знання і вміння, які можна мобілізувати для активної дії; допомагає людині визначати, ідентифікувати і розв'язувати (незалежно від контексту) проблеми, характерні для певної діяльності; є індикатором, що сприяє у визначенні готовності учня-випускника до життя, його подальшого особистісного розвитку; активній участі в житті суспільства [4, с. 269]. Саме на це визначення ми й будемо спиратись у нашому подальшому дослідженні.

Вивчення проблеми розвитку фахової компетентності сержантів СВ вимагає розгляду поняття «фахова компетентність».

У Законі про освіту зазначено, що «метою професійної (професійно-технічної) освіти є формування і розвиток професійних компетентностей особи, необхідних для професійної діяльності за певною професією у відповідній галузі, забезпечення її конкурентноздатності на ринку праці

та мобільності і перспективи кар'єрного зростання впродовж життя [12]; метою вищої освіти є здобуття особою високого рівня наукових та/або творчих мистецьких, професійних і загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань [12]. Безперервний професійний розвиток – це безперервний процес навчання та вдосконалення професійних компетентностей фахівців після здобуття вищої та/або післядипломної освіти, що дає змогу фахівцю підтримувати або покращувати стандарти професійної діяльності і триває впродовж усього періоду його професійної діяльності [12]. Останнє твердження особливо важливе для нашого дослідження, адже ми будемо розглядати розвиток фахової компетентності сержантського складу СВ ЗСУ саме в професійній діяльності, вже після здобуття вищої та/або післядипломної освіти.

З метою більш широкого розкриття одного з основних понять нашого дослідження звернемось до Енциклопедії освіти, де воно розкривається як «інтегративна характеристика ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення мети з певного виду професійної діяльності, а також моральну позицію фахівця» [11, с. 722].

У свою чергу, В. Аніщенко до перелічених якостей додає вміння приймати рішення й прогнозувати результати в професійній діяльності: «професійні компетентність складається із сукупності знань, умінь, навичок, досвіду, спроможності приймати правильне рішення, уміння прогнозувати результати за прийнятим рішенням, професійної відповідальності [1, с. 42].

Н. Волкова визначає професійну компетентність через наявність професійних знань (суспільних, психолого-педагогічних, предметних, прикладних умінь та навичок), а особливостями таких знань є їх комплексність і натхненність [5, с. 418].

Свою глибокою зорієнтованістю на професійні аспекти діяльності й умов реалізації привертає нашу увагу визначення поняття «професійна компетентність спеціаліста», представлене Ю Зіньковським та Г. Мірських: «володіння фрактальними компонентами знань у відповідній галузі, як доповнення професійних знань елементами їх генезису, ретроспективи і перспективи розвитку, елементами спряженості зі знаннями сусідніх напрямків та дисциплін, а також розуміння умов, у яких ці знання реалізуються» [13, с. 114]. До цього визначення автори додають важливе зауваження: «Професійна компетентність фахівця обумовлює конструктивізм, можливість продуктивного використання набутих ним знань і визначення, у яких саме областях ці знання слід поглиблювати та розширювати сьогодні, щоб забезпечити високу ефективність професійної діяльності завтра»

[13, с. 114]. Для нас така позиція є цінною, адже спрямовує саме на аналіз наявних, відсутніх чи недостатніх або застарілих тощо, знань з урахуванням перспектив професійної діяльності, тобто важливою є постійна рефлексія і саморефлексія.

Л. Щербатюк та С. Щербатюк потлумачують поняття професійної компетентності як сукупність знань, умінь і навичок з фундаментальних, спеціально-професійних дисциплін, керуючись якими фахівець здатний виконувати свої професійні обов'язки [20, с. 45–49].

С. Гончаренко на підставі аналізу наукових праць з 2004 р. до 2017 р., присвячених проблемі визначення дефініції «професійні компетентність», визначив, що воно трактується, як: властивість фахівця, професійні якості; ставлення до цінностей від знань до умінь; рівень сформованих знань, умінь і навичок та їх сукупність; сукупність ключової, базової спеціальної компетентності; інтегративна якість особистості [9, с. 36].

Зміщено акценти в бік активної фахової діяльності й наявності професійного досвіду у визначенні фахової компетентності надане І. Федоровою та М. Житник, які зазначають, що це «ступінь вираженості професійного досвіду, яким володіє людина в межах компетенції певної посади; ґрунтовне знання та володіння своєю справою, розуміння сутності роботи, що виконується; сукупності знань, що дають змогу професійно судити про щось; наявність знань і досвіду, необхідних для ефективної діяльності в заданій предметній сфері [19, с. 42].

Отже, значна кількість дослідників представляють поняття «професійна компетентність» через базову основу дефініції «компетентність»: наявні знання, уміння й навички, доповнюючи особливостями діяльності, а саме – професійної діяльності.

Узагальнено фахову компетентність, як стійку здатність до певної діяльності, що складається з п'яти основних компонентів, представлено в дослідженні Т. Лебединець, до цих компонентів належать: глибоке розуміння сутності проблем, що вирішуються; знання накопиченого у певній галузі досвіду та активне володіння його кращими досягненнями; уміння обирати засоби та способи дії, що адекватні конкретним обставинам; почуття відповідальності за здійснювані дії, за їх наслідки та одержані результати; здатність учитися на помилках і вносити корективи у подальшу діяльність, спрямовану на досягнення поставлених цілей [16, с. 97–104].

Нам найбільше імпонує визначення фахової компетентності надане Л. Волошко, оскільки воно, на нашу думку, найбільше відображає узагальнену специфіку професійної діяльності: «особливий тип організації спеціальних знань, умінь і навичок фахівця, що забезпечує йому можливість приймати ефективні рішення в процесі професійної

діяльності. ...відображає рівень сформованості професійних знань, умінь і навичок, професійну ерудицію, що дозволяють успішно вирішувати три класи задач професійної діяльності: стереотипні, діагностичні та евристичні...» [6, с. 24].

Наприкінці завернемо увагу на визначення фахової компетентності професіонала розкриті В. Свистуном та В. Ягуповим, як «складне інтегральне інтелектуальне, професійне і особистісне утворення, яку формується «у процесі професійної підготовки в ВНЗ, виявляється, розвивається і вдосконалюється у професійній діяльності, а ефективність її здійснення суттєво залежить від видів його теоретичної, практичної та психологічної підготовленості до неї, особистісних, професійних і індивідуально-психічних якостей, сприйняття цілей, цінностей, змісту та особливостей цієї діяльності» [21, с. 6]. Нашу увагу привернуло твердження науковців щодо того, що отримання певної професійної освіти не визначає остаточність і завершеність сформованості фахової компетентності, проте вона може розвиватись і вдосконалюватись у процесі професійної діяльності, що є ключовою позицією для нашого дослідження.

Узагальнюючи сказане вище, можна стверджувати, що фахова компетентність розглядається науковцями як складне інтегративне поняття, яке має різні складові (психологічні, професійні або фахові, суб'єктні), і формується в процесі набуття професійної освіти й *удосконалюється у процесі подальшої професійної діяльності*, а її ефективність залежить від теоретичної, практичної і психологічної підготовки фахівця.

Висновки. Отже, з урахуванням сучасних наукових підходів до сутнісних ознак поняття «фахова компетентність» досліджуване поняття розглядаємо як комплекс знань і умінь, які визначають успішність професійної діяльності фахівця; сукупність професійних знань і професійно значущих особистісних якостей спеціаліста; прояв єдності його професійної та загальної культури; інтегративну властивість фахівця, що визначає його здатність ефективно реалізувати власну професійну діяльність. Визначимо, що фахова компетентність – це базова характеристика діяльності спеціаліста; вона включає і змістовий (знання), і процесуальний (уміння) компоненти та має головні суттєві ознаки, а саме: мобільність знань, гнучкість методів професійної діяльності і критичність мислення. Крім того, вона має бути узгоджена із ціннісно-смысловими характеристиками фахівця, мати практичну спрямованість. Також компетентність сприяє розвитку й оволодінню зрілих поглядів, мотивів, цінностей, направленості індивіда, який прагне реалізуватись у своїй професійній діяльності, проявляючи творчий потенціал, власні здібності, стати лідером для своїх колег.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні змісту й структури поняття «фахова компетентність сержантського складу сухопутних військ збройних сил України».

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аніщенко В. Стандарт професійної компетентності – основа підготовки робітничого персоналу фірми в контексті європейської інтеграції. *Професійно-технічна освіта*. 2008. № 3. С. 41–43.
2. Антонова О. Є., Маслак Л. П. Європейській вимір компетентнісного підходу та його концептуальні засади. *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 81–109.
3. Бібік Н.М. Компетентність у навчанні. *Енциклопедія освіти: АПН України*; гол. ред. В.Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. С. 408–409.
4. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб., доп. К. : Академвидав, 2007. 616 с.
5. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Видавничий центр «Академія», 2002. 576 с.
6. Волошко Л. Б. Професійна компетентність студентів як предмет психолого-педагогічного аналізу. *Наука і сучасність* : [зб. наук. пр. Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. Т. 48. С. 22–32.
7. Вступне слово до проекту ТЬЮНІНГ – гармонізація освітніх структур у Європі. Внесок університетів у Болонський процес. URL : http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf.
8. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. 2008. № 3. С. 23–30.
9. Гончаренко С. В. Професійна компетентність фахівця вищої школи : історія понять. Тенденції розвитку вищої освіти. *Вісник №155. Серія : Педагогічні науки*. С. 33–37.
10. ДСТУ ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT) Системи управління якістю : основні положення та словник термінів. Видання офіційне. К. : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 50 с.
11. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.*
12. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
13. Зіньковський Ю. Ф., Мірських Г. О. Професійна компетентність – умова плідної професійної діяльності фахівця. *Вісник національного технічного університету України «КПІ»*. Серія – Радіотехніка. Радіоапаратобудування. 2009. № 38. С. 112–118.
14. Климова К. Я. Теорія і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів : монографія. Житомир : ПП «Рута», 2010. 560 с.
15. Концепція Розвитку професійного сержантського корпусу Збройних Сил України. Наказ Міністерства оборони України від 08.02.2022. № 44. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0044322-22#Text>
16. Лебединець Т. М. Структура професійної компетентності викладача медичного училища. *Проблеми сучасного мистецтва і культури* : Зб. наук. праць. Харків: СТИЛЬ-ИЗДАТ, 2003. С. 97–104.
17. Марущак О.М. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. *Креативна педагогіка* : [наук.-метод. журнал] / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». Житомир, 2016. Вип. 11. С. 97–108. (дата звернення 30.06.2023 р.).
18. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 5-е видання, доповнене і перероблене. К. : [б. в.], 2007. 656 с.
19. Федорова І. І., Житник М. М. Компетентнісний підхід як управлінський механізм реорганізації системи вищої освіти України. *Вісн. НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2003. Вип. 2. С. 38–46.
20. Щербатюк Л., Щербатюк С. Професійна компетентність майбутніх інженерів-механіків. *Вісник Черкаського університету*. № 165. С. 45–49.
21. Ягупов В. В., Свистун В. І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти. *Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2007. Том 71. С. 3–8.
22. Foxon M. Training Manager Competencies: The standards (3rd Ed.) / M. Foxon, R. C. Richey, R. C. Roberts, T. W. Spannaus. – Syracuse, NY : ERIC Clearinghouse on Information and Technology, 2003. 177 p.
23. Rychen D. S., Salganik L. H. Definition and Selection of Competencies (DESECO) : Theoretical and Conceptual Foundations. Strategy paper. Neuchatel, Switzerland: Swiss Federal Statistical Office, 2002. 27 p.